

„ЖЕЛЕЗНИЯТ СВЕТИЛНИК” - ДИМИТЪР ТАЛЕВ

„ЖЕЛЕЗНИЯТ СВЕТИЛНИК” – ИСТОРИЯТА НА РОДА И СЪДБАТА НА ОТДЕЛНИЯ ЧОВЕК.



„Железният светилник” е първата книга от тетралогията на Димитър Талев, посветена на живота и борбите на българите от Македония за просвета, църковна и национална свобода. Героите от романа сами осъзнават истината, че родовото е част от общобългарското, което обединява всички, изповядващи една вяра, говорещи един език и имащи една култура. Писателят се обръща към миналото, защото според него историята, спомените са незаменими източници на възбуждания, на естетически изживявания. От друга страна, в интереса си към Македония писателят е ръководен от непреодолима носталгия. Носталгичното чувство е основният двигател, който импулсира неговите творчески търсения и открития.

Романът е съставен от четири части. Първата, озаглавена „Хаджи Серафимовата внука” въвежда в епохата, в обстановката, запознава с главните герои Стоян Глаушев и Султана и тяхното свързване в едно семейство. Тук вниманието е насочено върху субективното начало в историческия процес – върху отделните личности, чрез действията на които историята се само сътворява.

Втората част – „Тъмни времена” – измества повествованието от семейно-битовия план върху обществената действителност: борбите за съграждане на нова църква, за духовници и учители.

Третата част – „Народът се пробужда” – предава първите открити сблъсъци в една борба за духовно освобождение.

В последната част – „Корени и гранки” – социалният план е сменен от битово - семейния. Множи се многолюдното Стояново семейство. Един след друг се задомяват синове и дъщери. Раждат се внуци, семейството преживява и първата трагедия – смъртта на Катерина. Ния и Лазар свиват гнездо.

Животът в Преспа тече като река, дълбае нейното корито, преодолява препятствията или ги заобикаля, проправя нови пътища. И навсякъде в началото бавно и незабележимо, но неумолимо идва новото и се налага чрез борби и конфликти. Султана прегазва законите на родовата традиция и въпреки волята на вуйко си Тасо, въпреки съпротивата на преспанските чорбаджии се жени за селянина Стоян. Нейната постъпка отеква като истински гръм в тихия и еднообразен живот на града. Решително и твърдо Султана брани правото си на лично щастие, на семейство и деца. Тя презира шушукането и подигравките, чорбаджийското високомерие, за да създаде свое семейство. В този момент тя се оказва над остарелите традиции. За Талев – художника, Султана е не само рушителка на една остаряла традиция, но в по-нататъшния ход на повествованието самата тя става пречка, задръжка на новото. На тази черта в нейния характер - властен и суров, плашещ околните - става жертва Катерина. Макар и да се обявява против традициите на рода, Султана ги носи дълбоко в себе си и ги отстоява с цената на престъплението. В образа ѝ писателят открива

разрушителни сили и инстинкти, които водят началото си от родовата нравственост, от патриархалния морален кодекс. Ето защо престъплението на Султана е социално неизбежно. Защото, макар сама да въстава в родовата традиция, за да защити личното си право на щастие, тя я носи в своя нравствен свят. Драмата ѝ се задълбочава от факта, че тя има ясно съзнание за престъплението си, защото е майка. И ако посяга на живота на своето дете, то тя го върши в името на честта и родовата традиция. Талев я моделира с черти, които на пръв поглед са несъвместими – Султана е сурова и властна, дори жестока – непреклонна в решенията си, а същевременно е нежна и любяща майка и съпруга, разумна и грижовна стопанка. В духовните лабиринти не нейния свят обаче тъмнината се разкъсва от железния светилник. Неговата светлина е все още слаба и треперлива и в борбата с мрака на средновековието не винаги надделява. За победата на светлината Султана трябва да отгледа Лазар, а заради родовата чест на семейството трябва да прати на смърт дъщеря си.

След нейната смърт тя видимо се променя. Султана не е никакъв демон, който умъртвява децата си без угризения, без да изпитва страшната сила на греха. Тогава тя влиза в конфликт с най-близкия си, със снахата. Авторът противопоставя двете жени по един великолепен начин: срещу властната, сурова и непреклонна воля на възрастната жена се възправя с мекота и изящество красивата Ния. Стъпка по стъпка тя ликвидира монопола на Султана и удържа победа. Нейните предложения са по-разумните, затова се подкрепят от всички. Като добър познавач на човешките души писателят никъде не прекъсва родовата връзка между Султана и младите. Тя тъгува, тя се противи на новото, което иде, без да се съобразява с нейните планове за бъдещето на децата ѝ. Времената са се променили, а тя е останала там, където е била, когато е срещнала Стоян. В тази нейна консервативност се оглежда стремежът да се съхрани българският бит, обичаи, вярвания, морал.

В образа на Ния писателят влага продължения на Султанината преданост към мъж и семейство, към рода и българщината. Тя е красива, с чувство за такт и собствено достойнство, разумна не на годините си. Принадлежи към хармоничните натури, които природата сякаш е създала за утешение на останалите. В крайната цел на нейните стремежи и желания стои непобедимото влечение към красивото. Нейният образ е един от най-обаятелните женски образи в националната ни белетристика.

Чрез образа на Лазар авторът разсъждава за смисъла на историческото развитие на човешкия живот изобщо. Лазар е човек с обществена кройка. Той бавно зрее за собственото си предназначение. В постъпките му се отразява т историческите повели на епохата. Той съчетава в себе си типичните черти на народния водач от епохата на националното възраждане.

Всички образи в романа – главни и епизодични – взети заедно, създават неповторима атмосфера на автентичност и патристична приповдигнатост. За този роман, а и за цялата тетралогия, може да се говори много. Едно обаче е несъмнено: материалът на романа е попаднал в ръцете на майстор, в чиято душа носталгията е стигнала до предела на страданието, за да се преобрази в единствено възможната форма на художествено познание. Затова, след Вазов и Загорчинов, авторът на „Железният светилник“ отбелязва нов момент в развитието на българския исторически роман.